

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційне дослідження
Шаумян Олени Геворківни
«Соціальні норми менеджерів освіти в процесі
прийняття управлінських рішень»,
представлене до захисту на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук за спеціальністю
19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

Відзначаючи актуальність презентованого дослідження, слід зазначити, що проблема вивчення соціальних норм особистості в управлінській діяльності є широко представленою в дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних учених, проте й надалі потребує свого теоретико-прикладного втілення в конкретних площинах діяльності людини. З огляду на те, що сучасний світ вимагає від суспільства змін щодо прийняття соціально важливих рішень, від управлінця – креативного мислення, формування нових підходів до виконання безпосередніх обов'язків, спрямування на виживання в складних умовах освітніх організацій, більш відповідального ставлення до результатів діяльності, то саме вивчення прояву соціальних норм у менеджерів освіти в процесі прийняття управлінських рішень як особистісної властивості у загальній сукупності проявів індивідуального та професійного розвитку є актуальною та своєчасною.

В умовах загострення економічної кризи особливого значення набуває вивчення особистості менеджера в освітній діяльності, впливу ідеології суспільства на психологію керівника, взаємовпливу організації та особистості в процесі прийняття управлінських рішень. Важливим є вивчення питань, пов'язаних із особливостями моральності сучасних менеджерів, проявом соціальних норм менеджерів освіти в процесі прийняття рішень, процесом формування нормативно-ціннісного ставлення у майбутніх та працюючих управлінців освітньої галузі до професійної діяльності. Це природно вимагає наукового осмислення діяльності менеджерів освіти і застосування ними соціальних норм у процесі прийняття управлінських рішень. Тому обрана О.Г. Шаумян проблематика дисертаційного дослідження є актуальною та значущою для розвитку соціальної психології як наукової галузі та у практичній діяльності соціальних психологів.

Вагомість проведеного дослідження підтверджено його виконанням у межах фундаментальних науково-дослідних робіт лабораторії психології навчання ім. І. О. Синиці Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН

України «Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі» та «Діяльна самореалізація особистості в освітньому просторі».

У контексті підготовки кандидатської дисертації були поставлені і реалізовані завдання щодо аналізу підходів до вивчення соціальних норм у менеджерів освіти та обґрунтованості змістовно-сміслового контексту формування нормативно-ціннісного ставлення до управлінської діяльності як основної психологічної тенденції розвитку особистості; виявлення показників соціальних норм при прийнятті рішень; проведення порівняльного аналізу прояву нормативно-ціннісного ставлення у студентів - майбутніх менеджерів, менеджерів освіти із стажем роботи до 5 років та менеджерів освіти із стажем роботи більше 5 років; з'ясування особливостей впливу соціальних норм у рамках крос-культурного дослідження як механізмів розвитку процесу нормативно-ціннісного ставлення особистості в процесі прийняття управлінських рішень на менеджерів освіти слов'янської ментальності; розробки соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на гармонізацію нормативно-ціннісного ставлення у студентів - майбутніх менеджерів, менеджерів освіти із стажем роботи до 5 років та менеджерів освіти із стажем роботи більше 5 років.

Дисертанткою виявлено та проаналізовано функціональний зв'язок соціальних норм, цінностей та аспектів самоактуалізації особистості, що у цілісному взаємозв'язку слугують основою більш високого рівня гармонійного розвитку менеджера, обґрунтовано їх як механізми активізації процесу позитивного прояву соціальних норм; досліджено показники соціальних норм при прийнятті рішень, їх прояви та сфери впливу; окреслено специфіку особистісних проявів соціальних норм менеджерів у контексті гармонізації особистості; систематизовано теоретико-методологічні положення досліджень соціальних норм менеджерів освіти в процесі прийняття управлінських рішень. Це надає підстави для висновку, що дисертаційна робота О.Г. Шаумян має наукову новизну.

Наукову цінність та практичну значущість має запропонований автором соціально-психологічний тренінг з оптимізації процесів гармонійного розвитку особистості менеджера освіти, який дозволяє долати негативні прояви соціальних норм і формувати позитивне нормативно-ціннісне ставлення у менеджерів освіти, трансформуючи об'єктивну мораль у суб'єктивну, самовдосконалення, самозміни через самопізнання і рефлексію.

Логічна побудова структури дисертації відповідає визначеним завданням і надає можливість адекватно забезпечити їх розв'язання у трьох розділах

дисертації. Представлена джерельна база володіє достатнім дескриптивним потенціалом щодо теми дисертації та є належним чином оформленою. Своєю чергою додатки доповнюють картину досліджуваного феномену.

Отож, розглянемо поетапно, як О. Г. Шаумян реалізувала поставлені завдання дисертаційного дослідження.

Так, у першому розділі дисертаційного дослідження «Теоретико-методологічний аналіз проблеми впливу соціальних норм менеджера освіти на ефективність управлінських рішень» дисертанткою проведено теоретико-методологічний аналіз основних підходів до розуміння особистості менеджерів освітніх організацій; розкрито зміст понять: культура управління, соціальна норма, цінності особистості, ціннісні орієнтації, соціалізація, неетична поведінка керівника, їх взаємозв'язок із «соціалізацією керівника», «моральною поведінкою керівника», «етичною поведінкою керівника» у процесі прийняття управлінських рішень. Це, у свою чергу, надало підстави авторці аргументувати вплив соціальних норм та цінностей в управлінській діяльності на ефективність прийняття управлінських рішень керівником та визначальну роль психологічних особливостей управлінця стосовно ефективності прийнятих управлінських рішень. Дисертанткою описано основні блоки дії соціальних норм особистості менеджера під впливом внутрішнього й зовнішнього середовищ, навчального процесу, трансформаційних процесів суспільства; організації, персоналу й технології, які охоплюють ринок освітніх послуг та соціальне й екологічне оточення організації.

Проведений теоретико-методологічний аналіз, дає змогу дисертантці засвідчити, що нормативно-ціннісне ставлення слід розглядати як значущий чинник у контексті становлення самосвідомості у процесі формування власної системи соціальних норм, самоставлення, самозміни, розвитку особистого професіоналізму у керівників освіти, соціальної відповідальності, впливу управлінської групи, схильності до ризику тощо. Також пояснено вплив схильності до прояву негативних соціальних норм у керівників, мотивацію поведінки керівника згідно його потреб, інтересів та прийнятої системи цінностей.

Відтак, авторкою науково добросовісно проаналізовано найважливіші аспекти окресленої проблеми.

У другому розділі «Оптимізація впливу соціальних норм та цінностей менеджера освіти на ефективність управлінських рішень» представлено план та організацію емпіричної частини дослідження, наведено обґрунтування

методик констатувального експерименту, а також надано психологічний та статистичний аналіз його результатів. Зауважимо, що обрані методи дослідження є цілком адекватними змісту роботи.

Заслуговує на увагу проведений О. Г. Шаумян опис варіативності прояву соціальних норм у менеджерів освіти в процесі прийняття управлінських рішень в цілому та за рівнями управління. Змістовно охарактеризовано вплив соціальних норм у процесі прийняття управлінських рішень на менеджерів освіти слов'янської ментальності – українців і поляків. Емпірично обґрунтовано автором, що соціальні норми визначаються комплексом біопсихосоціальних детермінант у контексті довготривалого переживання позитивного й негативного психічного стану, а зміна полярності детермінант сприяє перетворенню останніх на детермінанти подолання соціальної ізоляції у керівників. У підрозділах 2.2. та 2.3 надано матеріал про мотивацію досягнення успіху управлінцями в освітніх організаціях, зокрема надію на успіх (позитивна мотивація), боязнь невдачі (негативна мотивація) та чисту надію; вплив соціальних норм менеджерів освіти в процесі прийняття управлінських рішень на цінності особистості; дію соціальних норм управлінця в процесі прийняття управлінських рішень на аспекти самоактуалізації особистості; схильність до подолання соціальних норм, етичний рівень, самоконтроль, рівень соціальної ізоляції, мотиваційні тенденції; вплив соціальних норм у процесі прийняття управлінських рішень на менеджерів освіти слов'янської ментальності.

У третьому розділі «Психологічний супровід діяльності менеджера освіти щодо прийняття управлінських рішень» висвітлено програму формувальних заходів, що спрямовані на забезпечення ефективної психологічної підтримки формування нормативно-ціннісного ставлення майбутнього менеджера освіти до професійної діяльності.

Дисертанткою за результатами контрольних порівнянь виділено й охарактеризовано рівні самоактуалізації особистості управлінця у системі соціальних норм, дотримання позитивних соціальних норм у процесі самореалізації особистості в освітніх організаціях, взаємозв'язок між рівнем самоактуалізації особистості управлінця та майбутнього менеджера у системі соціальних норм особистості та її схильністю до подолання соціальних норм, етичним рівнем, рівнем соціальної ізоляції та самоконтролю в процесі самореалізації особистості в освітніх організаціях. Це надало можливість розробити й апробувати програму, спрямовану на гармонізацію нормативно-ціннісного ставлення у студентів – майбутніх менеджерів, менеджерів освіти із

стажем роботи до 5 років та менеджерів освіти із стажем роботи більше 5 років.

О. Г. Шаумян доведено, що дієвість розробленої програми відзначається включенням у процес прийняття рішень менеджерами освіти двох критеріїв – об'єктивна якість рішення та прийняття його стосовно тих, хто буде виконувати, що дозволяє сформувати власну систему нормативно-ціннісного ставлення, розширити спектр власних навиків та умінь, гармонізувати особистість управлінця; призводить до позитивних змін у сфері управлінської взаємодії з її суб'єктами та формування шанобливого ставлення управлінця до соціальних норм.

Висновки до кожного розділу та підсумкові логічно узагальнюють результати теоретико-емпіричного дослідження, відповідають поставленим меті та завданням роботи.

Загалом констатуємо, що дисертаційне дослідження О. Г. Шаумян є актуальним, має достатню наукову новизну, безумовне теоретичне і практичне значення та перспективи продовження. Дисертацію належним чином апробовано, а 12 публікацій уповні репрезентують основні результати дисертаційного дослідження.

Проте, на тлі високого наукового рівня даної дисертаційної роботи ми вважаємо необхідним висловити деякі побажання і критичні зауваження.

1. З тексту дисертації не є зрозумілим як авторка співвідносить взаємопов'язаність екологічного оточення та соціальних норм в презентованій моделі «Соціальні норми менеджера (технологія-організація-досягнення)» (стор. 48 дисертації).

2. Представлені цікаві емпіричні факти щодо розподілу груп за об'єктивним рівнем. Проте, якби такий розподіл відбувся й за шкалою суб'єктивної оцінки управлінцями щодо власного розвитку особистості, то можливо власна оцінка керівників виявилась би значущим чинником, який посилив обґрунтованість отриманих результатів дослідження.

3. Незрозуміло, який зміст вкладає автор у висловлювання «Соціальні норми є значущими для особистості управлінця, оскільки впливають на його

діяльність, пов'язані із самодетермінацією керівника в процесі функціонування та ефективного розвитку його діяльності та освітньої організації в цілому» (стор. 145-146 дисертації), аналізуючи результати констатувального експерименту.

4. За результатами теоретичного аналізу проблеми Ви дійшли висновку, що прояв соціальних норм дозволяє виявити визначальну роль психологічних особливостей управлінця стосовно ефективності прийнятих управлінських рішень й суттєвої її складової чистої надії у керівників. За умов запропонованих формувальних заходів чи можливий розвиток зазначеного показника в управлінців, стаж роботи яких до 5 років та в управлінців, стаж роботи яких більше 5 років?

Втім, наявні в роботі недоліки принципово не знижують якості дисертаційного дослідження, яке є актуальним, завершеним самостійним науковим дослідженням. Зміст автореферату та публікацій ідентичний змісту основних положень дисертації. Дисертаційне дослідження відповідає паспорту спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Усе викладене вище дає підстави для висновку про те, що дисертаційна робота «Соціальні норми менеджерів освіти в процесі прийняття управлінських рішень», є самостійним, цілісним, завершеним дослідженням, що відповідає вимогам п. 9, п. 11, п. 12, п. 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 року № 567, які висуваються до кандидатських дисертацій, а її авторка, Шаумян Олена Геворківна, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент:

**доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри загальної психології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

І. В. Ващенко

ПІДПИС ЗАС
ВЧЕНИЙ СЕ
КАРАУЛЬНА
16.08.

